

УДК: 35.088.6

Яровой Тихон Сергійович,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 490 95 00, e-mail: tikhon_9563963@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7266-3829

Яровой Тихон Сергеевич,

кандидат наук по государственному управлению, доцент кафедры публичного администрирования, Межрегиональная Академия управления персоналом, 03039, г. Киев, ул. Фрометовская, 2, тел.: (044) 490 95 00, e-mail: tikhon_9563963@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7266-3829

Yarovy Tikhon Sergeevich,

PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, Str. Frometivska, 2, tel.:

(044) 490 95 00, e-mail: tikhon_9563963@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7266-3829

DOI: 10.32689/2617-2224-2018-15-5-286-295

ЛОБІЗМ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ В РАМКАХ ТЕОРЕТИКО-ДИСКУСІЙНОГО ПОЛЯ ТА НОРМОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Наведено визначення лобізму, що якомога краще розкриває природу цього поняття та є оптимальним для використання в рамках подальшого нормативного врегулювання лобізму в Україні.

Розглянуто на основі напрацювань зарубіжних та вітчизняних науковців різні підходи до співвідношення понять “лобізм”, “лобіювання”, “лобістська діяльність”. Запропоновано на підставі аналізу досліджень попередників відповідні дефініції.

Під терміном “лобізм” пропонується розуміти механізм реалізації інтересів громадян та суспільства, який функціонує шляхом здійснення взаємодії зазначених груп із владою у всіх її виявах. Лобіювання розглядається як дієвий вияв лобізму, що здійснюється в рамках нормативно-правового поля, реалізуючи на практиці прагнення груп впливати на органи державної влади для забезпечення захисту інтересів громадян та суспільства у законослухняний і підзвітний суспільству спосіб. Лобістська діяльність у цьому контексті

становить професійну діяльність суб'єктів лобіювання, що здійснюється у нормотворчій та державно-управлінській діяльності і спрямована на прийняття органами державної влади України, органами місцевого самоврядування України, іншими суб'єктами владних повноважень, їх посадовими та службовими особами, депутатами усіх рівнів, рішень, що відповідають інтересам замовника лобістських послуг.

Окрему увагу присвячено виявам лобізму та різновидам лобіювання. Вияви лобізму класифіковано за такими критеріями: масштаб; напрям впливу; експорт тиску та імпорт тиску; принцип дії; швидкість реакції; тривалість впливу. Різновидами лобіювання є: лобіювання різних соціальних структур; відомче лобіювання; регіональне лобіювання; іноземне лобіювання.

Ключові слова: лобізм; лобіювання; лобістська діяльність; нормативно-правове регулювання; законопроект; представництво інтересів.

ЛОББИЗМ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ В РАМКАХ ТЕОРЕТИКО-ДИСКУССИОННОГО ПОЛЯ И НОРМОТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. Представлено определение лоббизма, которое как нельзя лучше раскрывает природу этого понятия и является оптимальным для использования в рамках дальнейшего нормативного урегулирования лоббизма в Украине.

Учитывая наработки зарубежных и отечественных ученых, рассматриваются различные подходы исследователей к соотношению понятий “лоббизм”, “лоббирование”, “лоббистская деятельность”. На основе анализа исследований предшественников, предложены соответствующие авторские дефиниции.

Под термином “лоббизм” предлагается понимать механизм реализации интересов граждан и общества, функционирующий путем осуществления взаимодействия указанных групп с властью, во всех ее проявлениях. Лоббирование рассматривается как действенное проявление лоббизма, осуществляемое в рамках нормативно-правового поля, реализующее на практике стремление групп влиять на органы государственной власти для обеспечения защиты интересов граждан и общества законопослушным и подотчетным обществом образом.

Лоббистская деятельность в этом контексте представляет собой профессиональную деятельность субъектов лоббирования, осуществляется в нормотворческой и государственно-управленческой деятельности, которая направлена на принятие органами государственной власти Украины, органами местного самоуправления Украины, другими субъектами властных полномочий, их должностными и служебными лицами, депутатами всех уровней, решений, отвечающих интересам заказчика лоббистских услуг.

Отдельное внимание посвящено проявлениям лоббизма и разновидностям лоббирования. Проявления лоббизма классифицированы по таким критериям, как: масштаб; направление воздействия; экспорт давления

и импорт давления; принцип действия; скорость реакции; продолжительность воздействия. Разновидностями лоббирования являются: лоббирование различных социальных структур; ведомственное лоббирование; региональное лоббирование; иностранное лоббирование.

Ключевые слова: лоббизм, лоббирование, лоббистская деятельность, нормативно-правовое регулирование, законопроект, представительство интересов.

LOBISM: DEFINITION OF THE CONCEPT IN THE FIELD OF THEORETICAL-DISCUSSIVE FIELD AND NORMABLE PROCESS

Abstract. The article is devoted to a scientific search for the definition of lobbyism, which best describes the nature of this concept and was optimal for use in the further regulatory regulation of lobbying in Ukraine.

Starting his research from the account of the developments of foreign and domestic scientists, the author cites various approaches of researchers to the correlation of the concepts “lobbyism”, “lobbying”, “lobbying activity”. Based on the analysis of research of predecessors, the author's corresponding definitions are offered.

The term “lobbyism” suggests to understand as the mechanism for realizing the interests of citizens and society, functioning through the interaction of these groups with the government, in all its manifestations. Lobbying is seen as an effective manifestation of lobbyism, carried out within the framework of the normative-right field, realizing in practice the desire of pressure groups to influence state authorities, to ensure the interests of citizens and society in a law-abiding and accountable method. The lobbying activity in this context is the professional activity of the subjects of lobbying, it is carried out in the rule-making and public-management activities, which is aimed at the adoption by the state authorities of Ukraine, local self-government bodies of Ukraine, other subjects of power, their officials and officials, deputies of all levels, Solutions that meet the interests of the customer lobbying services.

Separate attention is devoted to manifestations of lobbyism and varieties of lobbying. The manifestations of lobbyism are classified by such criteria as: scale; direction of impact; export pressure and pressure for import; operating principle; speed reaction; duration of exposure. Types of lobbying, according to the author, are: lobbying of various social structures; departmental lobbying; regional lobbying; foreign lobbying.

Keywords: lobbyism; lobbying; lobbying activity; legal regulation; bill; representation of interests.

Постановка проблеми. Лобізм лізації на практиці прагнень груп як суспільно-політичний феномен тиску, тривалий час перебуває в полі лобіювання як інструмент реалі зору науковців. При цьому деякі

науковці використовують дефініцію “лобізм”, інші — “лобіювання”, треті — “лобістська діяльність”. Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з політології, державного управління та права демонструє вражаюче розмаїття підходів до окреслення зазначених понять. Низка науковців ототожнює зазначені терміни, дехто — розмежовує, чи навіть протиставляє їх, як альтернативні. Якщо вітчизняні дослідження лобізму за рідкісними винятками беруть свій початок з другої половини ХХ століття, то в США та західноєвропейських країнах науковий інтерес до цього явища спостерігався значно раніше. Сучасна вітчизняна наукова спільнота рішуче надолужує цю прогалину. За останні 20 років світ побачили дослідження В. Ф. Нестеровича, В. В. Сумської, О. В. Дягілева, О. М. Войнич та деяких інших вчених у галузі політології, державного управління. У межах законотворчого процесу з’явилося кілька законопроектів, покликаних врегулювати вітчизняну лобістську діяльність. Водночас багатоманітність підходів до лобізму як явища, розбіжність в окресленні науковцями сфери функціонування лобістів, відсутність регуляторного законодавства, що закріплювало б згадані поняття, — все це свідчить про необхідність проведення системного дослідження, наведення конкретизованих пропозицій щодо закріплення тих чи інших дефініцій у відповідному нормативно-правовому акті.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематиці дослідження лобізму загалом та окремих особливостей цього явища зокре-

ма, присвячували свою увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Підґрунтям для цього дослідження стали окремі ідеї та напрацювання А. Бентлі, О. Войнич, О. Гросфельд, О. Дягілева, А. Євгенієвої, М. Лендъела, Р. Мацкевича, В. Нестеровича, А. Онупрієнко, О. Порфірович, В. Сумської, Є. Тихомирової, В. Федоренка та інших дослідників. Окрему увагу присвячено аналізу відповідних дефініцій, запропонованих у проектах законів, покликаних врегулювати лобістську діяльність в Україні, що були опубліковані за роки незалежності.

Мета статті — визначити поняття “лобізм” та супутні йому поняття на основі аналізу наукових розробок вітчизняних і зарубіжних дослідників та вітчизняних законотворчих ініціатив, спрямованих на врегулювання лобістської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генеза поняття “лобізм” вже розглядалася нами в попередніх дослідженнях, тому зупинимось детальніше на сутнісних особливостях термінів “лобізм”, “лобіювання”, “лобістська діяльність” і тому змісті, який в них вкладають вітчизняні та зарубіжні дослідники. Дослідження сутнісного змісту термінології лобістської діяльності бере свій початок з розгляду так званих “груп інтересів”, або “груп тиску”. В сучасній політичній та державно-управлінській науці основи вивчення теорії зацікавлених груп заклав Артур Бентлі у своїй науковій праці “Процес управління” (1908 р.). Праця Бентлі знаменує собою введення концептуального поняття “група” (на відміну від класу, страти тощо, які

теж можна розглядати як групи людей) у політиці. Автор аналізує групу як базову одиницю суспільства, а політичне співтовариство загалом розглядає як сукупність різних “груп інтересів”. У розумінні А. Бенлі група — “це об’єднання громадян, що розглядається не як абстрактна одиниця суспільства, а як масова діяльність, яка не пов’язує індивіда участю тільки в одній групі, а допускає його діяльність і в багатьох інших. Немає такої групи, у якої не було б свого інтересу, групи без інтересу не існують. Суспільство — це не що інше, як сукупність різних груп інтересів, а їх кількість обмежується лише одним показником — інтересами, заради яких вони створені і діють” [1, с. 199]. При цьому вчений зазначав, що саме держава здійснює функцію підтримки балансу між групами інтересів. Цікаво, що таке визначення суспільства загалом не суперечить вітчизняному визначенню, що наводиться у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: суспільство — це сукупність людей, об’єднаних певними відносинами, зумовленими історично змінним способом виробництва матеріальних і духовних благ [2, с. 1417]. Однак дефініція А. Бенлі видається більш доречною з точки зору політологічного та державно-управлінського підходу.

Надалі концепція А. Бенлі активно розвивалася Д. Труменом, який наводив уточнене визначення поняття “група інтересів”. Американський політолог виділяв категорію “політичні групи”, яка в сучасній політичній науці повністю синонімічна терміну “групи тиску” (“*groups of pressure*”) — зацікавлені групи, які здійснюють

тиск на державні структури [3, с. 67]. У межах концепції Д. Трумена групи інтересів використовують весь спектр демократичних інструментів з метою прийняття максимально вигідного для себе рішення, взаємодіючи при цьому з представниками політичних партій, законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, переважно застосовуючи два способи впливу на владні структури: створення вигідної для себе громадської думки і безпосереднє переконання державних службовців і парламентарів. Конкуруючі одна з одною групи знаходяться в постійному пошуку доступу до інститутів державної влади, що є центром прийняття політично значущих рішень, з метою максимально продуктивного для себе розподілу ресурсів. На переконання Д. Трумена, така гостра конкуренція груп позитивно позначається на підтримці стабільності політичної системи. Таке бачення груп тиску, як фактора, що породжує “баланс політичної системи”, видається нам надто ідеалізованим. Варто зауважити, що опоненти “труменівської концепції” не без підстави критували американського політолога, наголошуючи на відносності “рівноваги” системи в умовах групової конкуренції. Так, Р. Міллс відзначав, що те, “що для одного є рівновагою, для іншого — справедлива її відсутність” [4, с. 44]. Американські політологи У. Домхофф, Р. Уотсон та інші дотримувалися схожих позицій, відзначаючи, що лише незначна меншість американських громадян може впливати на напрям і характер внутрішньої і, особливо, зовнішньої політики держави. Таким чином, радше варто говорити про використання інстру-

ментів тиску на державу з боку активних груп, аніж всього суспільства загалом.

Щодо безпосередньо терміна “лобізм”, то він в англійських країнах застосовувався з 1883 року в тому ж значенні, що і “лобіювання”, тобто для позначення різновиду корупційних діянь при прийнятті нормативно-правових актів органами державної влади [5, с. 376]. Однак у вітчизняній науковій школі ці дефініції розглядаються і як тотожні, і як різні, і навіть — як взаємовиключні. Наприклад, В. Ф. Нестерович у своєму дослідженні “Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України” дефініції “лобізм” та “лобіювання” водночас і ототожнює і протиставляє. Зокрема, дослідник зазначає, що використання терміна “лобізм” є “наслідком запозичення російської традиції, де в наукових працях вчених з цієї проблематики, ще з радянських часів, домінуючу роль у застосуванні отримала саме ця лексична форма базового поняття”. Натомість він пропонує “більш коректно вживати, зокрема як юридичну категорію, ту форму, що використовується у нормативно-правових актах — *“lobbying”*, яка з англійської мови на українську перекладається як “лобіювання” [6, с. 17–18]. Ми не можемо погодитися з таким підходом, оскільки з точки зору державного управління лобізм це швидше механізм реалізації інтересів громадян, тоді як лобіювання — практичний вияв лобізму в межах нормативно-правового поля.

Неодноразово тема лобізму піднімалася у правотворчому процесі.

Так, у проекті Закону “Про правовий статус груп, об’єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді України” (1999 р.) поняття “лобіст” взагалі відсутнє, проте в ст. 1 цього законопроекту використовується категорія “група об’єднана спільними інтересами (лобістська група)”, під якою розуміється об’єднання громадян України, що представляє певні економічні й соціальні інтереси зацікавлених верств і груп населення та має право легальними шляхами впливати на формування законодавства України [7]. Зважаючи на те, що зазначений законопроект був одним з перших у вітчизняному правотворчому процесі щодо унормування лобізму, навіть таке окреслення дефініцій у ньому можна вважати суттєвим досягненням.

Вітчизняний конституціоналіст О. В. Дягілев у своєму дослідженні “Правовий інститут лобіювання: конституційно-правовий аспект” розділяє дефініції “лобізм” та “лобіювання”, розглядаючи їх у юридично-інституціональному сенсі. Зокрема, під лобізмом він пропонує розуміти “сукупність політичних норм, які вимагають правової легалізації, базуються на невід’ємному конституційному праві громадян на участь в управлінні державними справами і регулюють відносини на законодавчому рівні, що виникають у процесі відстоювання громадянами своїх, або репрезентованих ними інтересів шляхом незаборонених законом методів впливу на органи державної влади й органи місцевого самоврядування” [8, с. 26]. При цьому лобіювання дослідник характеризує

як “процес впливу (тиску) громадян або їх груп (об’єднань), що мають бути зареєстровані в спеціальному порядку, на певні нормативно визначені органи державної влади і органи місцевого самоврядування з метою сприяти прийняттю рішень в інтересах указаних осіб, їх груп (об’єднань), або тих, чиї інтереси вони презентують”. Також О. В. Дягілев виокремлює “лобістську діяльність” (“лобістські дії”), як “більш вузьке, видове поняття, яке визначає безпосередні дії лобістів, використання ними конкретних засобів впливу” [8, с. 26–27]. Відзначаючи загалом раціональний поділ супутніх дефініцій, все ж вважаємо за належне розглядати лобізм не як просту сукупність політичних норм, а як механізм реалізації інтересів громадян та суспільства, який функціонує шляхом здійснення взаємодії зазначених груп з владою у всіх її виявах.

Дослідниця лобіювання В. В. Сумська також розділяє поняття “лобіювання” та “лобістська діяльність”. Зокрема, вона зазначає наступне: “Ототожнювати поняття “лобіювання” й “лобістська діяльність” недоцільно, оскільки вони несуть у собі різне смислове навантаження. Лобіювання варто розглядати як певний суспільний феномен, суспільно-політичний інститут, а лобістську діяльність як вияв лобіювання, утілений у конкретні дії осіб” [9, с. 19]. Частково погоджуючись з дослідницею, стосовно відмінності змісту даних понять, ми, однак, вважаємо, що лобіювання є дієвим виявом лобізму, який і становить відповідний механізм реалізації інтересів громадян та суспільства.

Немає однак єдності серед дослідників і в контексті окреслення сфери застосування лобіювання. Частина авторів характеризують лобіювання як механізм впливу виключно (або переважно) на законотворчу діяльність парламенту. Так, у проекті Закону України “Про діяльність лобістів у Верховній Раді України” було запропоновано наступну дефініцію: “Лобіст — це зареєстрований у Верховній Раді України в передбаченому законом порядку громадянин України, який на платній або безоплатній основі від імені та в інтересах юридичної особи (клієнта), в межах і у спосіб, не заборонених законодавством України, здійснює вплив на суб’єктів, перелік яких визначений законом, з метою впливу на розробку, обговорення і прийняття проектів законів України та інших рішень Верховної Ради України” [10]. Трішки ширшу сферу діяльності лобізму окреслює законопроект 2016 року. “Лобізм — професійна діяльність суб’єкта лобізму, спрямована на просування законів, інших нормативно-правових актів, їх проектів під час процесу розробки, прийняття, скасування або зміни їх органами державної влади України, органами місцевого самоврядування України, іншими суб’єктами владних повноважень України, їх посадовими та службовими особами, депутатами усіх рівнів; представництво та захист інтересів замовника послуг з лобізму” [11].

Водночас ряд дослідників схиляються до значно ширшого обсягу діяльності лобістів. Зокрема, В. Ф. Нестерович з цього приводу зазначав наступне: “Обмеження змісту даного поняття виключно впливом на зако-

нодавчу діяльність парламенту, не відображає справжній стан цього політико-правового феномену, оскільки сучасний інститут лобіювання як *de facto*, так і *de jure* вже давно вийшов за межі впливу лише на законотворчість вищого представницького органу держави. У пропорціях лобістського впливу інші органи державної влади, насамперед урядові установи, а також органи місцевого самоврядування не поступаються парламенту” [6, с. 22–23]. Ми схильні погодитися із зазначеною позицією, адже навіть за відсутності належного правового регулювання, діяльність лобістів виявляється як вплив на прийняття тих чи інших рішень як органами державної влади України, так і органами місцевого самоврядування України, іншими суб’єктами владних повноважень, їх посадовими та службовими особами, депутатами усіх рівнів. Більш того, за масштабом (локалізацією) можна виділити як внутрішній (загально-державний), так і зовнішній лобізм (той, що реалізується на міжнародній арені). Все це вимагає від нас окреслення доволі широкого спектра діяльності, її структуризації та унормування, чому має передувати формулювання відповідних авторських дефініцій “лобізму”, “лобіювання” та “лобістської діяльності”.

Беручи до уваги напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців та необхідність унормування максимальної кількості існуючих виявів лобістської діяльності, пропонуємо наступні дефініції.

Лобізм — це механізм реалізації інтересів громадян та суспільства, який функціонує шляхом здійснення взаємодії зазначених груп з владою у

всіх її виявах. Вияви лобізму можна класифікувати за рядом критеріїв, а саме:

- за масштабом (локалізацією): внутрішній (загальнодержавний) і зовнішній лобізм (міжнародна арена);
- за напрямом впливу Down-up та Up-down (на загальнодержавному рівні); експорт тиску та імпорт тиску (на міжнародній арені);
- за принципом дії (безпосередній та опосередкований);
- за швидкістю реакції: повільний та швидкий;
- за тривалістю впливу: оперативнотактичний (разова або короткочасна дія) та стратегічний (багаторазова, довготривала дія).

Лобіювання — є дієвим виявом лобізму, що здійснюється в рамках нормативно-правового поля, реалізуючи на практиці прагнення груп тиску щодо впливу на органи державної влади для забезпечення інтересів громадян та суспільства в законослухняний і підзвітний суспільству спосіб.

Залежно від того, на чію користь має бути вирішено питання, лобіювання може ділитися на різновиди, а саме:

- лобіювання різних соціальних структур: громадських організацій, рухів, партій, груп, прошарків (профспілки, антивоєнні та екологічні рухи, підприємницькі союзи тощо);
- відомче лобіювання — лобізм органів державної влади (центральні та місцеві), галузеве “проштовхування” тих чи інших інтересів (у Верховній Раді України існують так звані “відомчі депутати”, які лобіювали і лобіюють на користь, наприклад,

енергетичного, агропромислового або військово-промислового комплексів тощо);

– регіональне лобіювання – вплив на владу з боку представників областей, які вміють “пробити” опір і проштовхнути потрібне рішення для регіонів;

– іноземне лобіювання – вплив зарубіжних “груп тиску” або національних громад на ті чи інші державні органи з метою отримання від них певних рішень.

Лобістська діяльність – це професійна діяльність суб’єктів лобіювання, що здійснюється у нормотворчій та державно-управлінській діяльності і спрямована на прийняття органами державної влади України, органами місцевого самоврядування України, іншими суб’єктами владних повноважень, їх посадовими та службовими особами, депутатами усіх рівнів, рішень, що відповідають інтересам замовника лобістських послуг.

Висновки. Лобізм, лобіювання та лобістська діяльність – дефініції, що мають різний зміст, хоча є, безперечно, взаємопов’язаними. Усі вони нагально потребують закріплення у відповідному нормативно-правовому акті. Лобізм становить механізм реалізації інтересів громадян та суспільства, який функціонує шляхом здійснення взаємодії зазначених груп з владою у всіх її виявах. Лобіювання є дієвим виявом лобізму, а лобістська діяльність – професійною діяльністю суб’єктів лобіювання. Вияви лобізму можна класифікувати за масштабом, напрямом впливу, принципом дії, швидкістю реакції тощо. Лобіювання ж ділиться на різновиди

з огляду на те, чий саме інтерес відстоюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Bentley A.* The Process of Government. – Cambridge, 1967. – P. 199.
2. *Truman David B.* The Governmental Process. – NY, 1968. – P. 67.
3. *Миллс Р.* Властвующая элита. – М., 1959. – С. 44.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.
5. The Oxford English dictionary. Being a corrected re-issue with an introduction, supplement and bibliography of a new English dictionary on historical principles / [ed. by James A. H. Murray, Henry Bradley, W. A. Craigie, C. T. Onions]. – Volume VI. – Oxford: Clarendon Press, 1970. – 820 p.
6. *Нестерович В. Ф.* Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – 2008. – 212 с.
7. Про правовий статус груп, об’єднаних спільними інтересами (лобістських) груп у Верховній Раді України: Проект Закону України від 3 листопада 1999 р. № 3188-1 // Офіц. сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
8. *Дягілев О. В.* Правовий інститут лобіювання: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. В. Дягілев ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2010. – 221 с.
9. *Сумська В. В.* Інституціоналізація лобіювання в державному управлінні України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01, Нац. акад. держ. упр.

- при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. — Х., 2014. — 200 с.
10. Про діяльність лобістів у Верховній Раді України: Проект Закону України від 9 листопада 2003 р. № 8429 // Сайт Лабораторії законодавчих ініціатив [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=draft&draft_id=1983
 11. Про лобізм: Проект Закону України від 21 лютого 2017 р. № 5144 // Офіц. сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60052

REFERENCES

1. *Bentley A.* (1967). *The Process of Government*. Cambridge [in English].
2. *Truman D. B.* (1968). *The Governmental Process*. New York [in English].
3. *Mills C. W.* (1959). *Vlastvuyushchaya elita* [The Power Elite]. Moscow [in Russian].
4. *Busel V. T.* (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000* [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250000]. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
5. *Murray J. A. H., Bradley H., Craigie W. A., Onions C. T.* (Eds.). 1970. *The Oxford English dictionary*. (Vols. VI). Oxford: Clarendon Press [in English].
6. *Nesterovych, V. F.* (2008). *Konstytutsiino-pravovi aspekty lobiiuvannia u pravotvorchomu protsesi Ukrainy* [Constitutional and Legal Aspects of Lobbying in the Law-making Process in Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. *Proekt Zakonu Ukrainy pro pravovyi status hrup, obiednanykh spilnymy interesamy (lobistskykh) hrup u Verkhovnii Radi Ukrainy: vid 3 lystopada 1999 roku № 3188-1* [Draft Law of Ukraine on the legal status of groups united by the common interests of (lobbying) groups in the Verkhovna Rada of Ukraine: from November 3 1999, №3188-1]. (n.d.). www.rada.gov.ua. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=7028 [in Ukrainian].
8. *Diahiliev O. V.* (2010). *Pravovyi instytut lobiiuvannia: konstytutsiino-pravovyi aspekt* [Legal Institute of Lobbying: Constitutional and Legal Aspect]. Candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
9. *Sumska V. V.* (2014). *Instytutsionalizatsiia lobiiuvannia v derzhavnomu upravlinni Ukrainy* [Institutionalization of lobbying in the state management of Ukraine]. Candidate's thesis. Kharkiv: National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kharkiv Regional Institute of Public Administration [in Ukrainian].
10. *Proekt Zakonu Ukrainy pro diialnist lobistiv u Verkhovnii Radi Ukrainy: vid 9 lystopada 2003 roku, № 8429* [Draft Law of Ukraine on the activity of lobbyists in the Verkhovna Rada of Ukraine: from November 9 2003, № 8429]. (n.d.). www.parlament.org.ua. Retrieved from http://www.parlament.org.ua/index.php?action=draft&draft_id=1983 [in Ukrainian].
11. *Proekt Zakonu Ukrainy pro lobizm: vid 21 liutoho 2017 roku, № 5144* [Draft Law of Ukraine on lobbying: from February 21 2017, № 5144]. (n.d.). [rada.gov.ua](http://w1.c1.rada.gov.ua). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60052 [in Ukrainian].